

Райнер Марія Рільке

сонети до

Драрєя

п е р е к л а д
Галини Петросаняк

Rainer Maria Rilke

DIE SONETTE AN ORPHEUS

Райнер Марія Рільке

СОНЕТИ ДО ОРФЕЯ

Переклад з німецької Галини Петросаняк

Дискурс
Брустури – 2025

УДК 821.112.2(436)
Р 49

Райнер Марія Рільке

Сонети до Орфея [Текст] : поезія / Райнер Марія Рільке. Перекл. Галини Петросаняк. – Брустури : Дискурсус, 2025. – 156 с.

ISBN 978-617-7411-94-8

П'ятдесят п'ять сонетів, що належать до класики світової літератури. Їх Рільке написав у лютому 1922 року, коли мешкав у швейцарському замку Мюзо. У підзаголовку сонетів Рільке зазначає, що вони — надгробний пам'ятник для Вери Окама Кнош. Ця дівчина була донькою товаришки Рільке, танцівницею і померла від лейкемії у віці вісімнадцяти років. Сонети до Орфея сповнені античних мотивів, зокрема ремінісценцій до міту про Орфея і Еврідіку. Водночас у них звучать рефлексії поета щодо його сучасності, модерної доби.

ISBN 978-617-7411-94-8

Усі права застережено

© Галина Петросаняк, переклад, передмова, 2022
© Дискурсус, видання, 2022, 2025

ЛАМЕНТАЦІЯ У ХРАМІ СЛАВИ

У Першу світову війну сорокарічного Райнера Марію Рільке призвали на військову службу. І хоча він не був на передовій, а служив в одному з віденських архівів, та зосередитися на творчості в роки війни поетові не вдавалося. Цьому не сприяла й особиста ситуація: Рільке віддалився від дружини й доньки і не мав дому. За його словами, це руйнувало його зсередини. 1919 року він приїжджає до Швейцарії, проводить серію літературних зустрічей у різних містах і затримується надовго. Серед друзів Рільке чимало заможних людей, осіб шляхетного походження. По кілька місяців поет мешкає у шанувальників і друзів-меценатів: він шукає усамітнення, щоб після довгої перерви повернутися в русло творчості.

І це йому таки вдається. Уже 1923 року у видавництві Insel виходить одразу дві нові книжки поета. Обидві вони написані у вежі Мюзю поблизу міста С'ера в кантоні

Валіс. 1921 року швейцарський підприємець і меценат з міста Вінтертура Вернер Райнгатт, який дуже цінував Рільке, винайняв цю вежу й віддав її у розпорядження поета. Власне, Мюзоз — маленький, збудований ще у XIII ст. замок на схилі гори. Рільке любить Валіс, місцевість нагадує йому Прованс й Іспанію. Звідси 100 кілометрів до Лозанни й 170 до Женеви. А в Женеві живуть його друзі, які згодом відвідуватимуть знаменитого мешканця Мюзоз. Коли Вернер Райнгатт вежу викупує, Рільке вирішує осісти там надовго.

У листах до матері поет розповідає їй про своє оточення: мовляв, Валіс — католицький кантон, люди тут бідні й дуже релігійні, усюди розп'яття й каплички. У його вежі — меблі XVII сторіччя, у робочій кімнаті — два столи й два пульти, поет працює, переходячи від одного до другого. Меценат найняв для Рільке домашню робітницю, яка веде господарство й готує: Рільке вегетаріанець. Зима 1921/22 років увінчується великими циклами віршів, що стали найзнаковішими для пізнього періоду творчості поета.

Тепер Мюзоз належить приватним особам, подивитися на вежу можна лише здалеку. Але поблизу є стенди з фотографіями й інформацією про найвідомішого мешканця Мюзоз. Звідси відкривається чудовий вид на долину Рони, сусідні вершини й виноградники. Від 1923 року здоров'я Рільке погіршується, чимало тижнів він проводить у різних санаторіях (серед них Бад Рагац). А більшу частину

останнього року життя він уже не може обходитися без догляду й перебуває у клініці Вальмон біля Женевського озера. У листах Рільке дуже дискретний і тримається завжди з гідністю: не скаржитися, не обтяжує своїм станом навіть найближчих. Райнер Марія Рільке помирає від пізно діагностованої лейкемії наприкінці грудня 1926-го, йому ледве минув 51 рік. В останньому листі до матері він ще передає привіт своїй бабусі, яка його пережила...

Село Рапон різниться від сусідніх насамперед тим, що над ним височіє скеля, на якій стоїть замок колишніх власників околиць, а біля нього — давня церква. Мимо старих кам'яниць піднімаємося сходами на замкову гору. Тут усе з каменю, його у Валісі востає... Нас оминають молодші школярі, що повертаються додому після уроків. Вони німецькомовні, за кілька років на уроках їм розкажуть про одного з найбільших поетів німецької мови, який заповів, щоб його поховали тут, на замковій горі біля церкви... На могильних плитах повторюється кілька прізвищ, адже село невелике, сто років тому тут жило лише кілька родів... Могила Рільке стоїть відособлено з південно-західного боку церкви. Надгробок аскетичний, біля нього — лише троянда, бо їй Рільке любив. На камені його слова, присвячені троянді: «Rose, oh reiner Widerspruch, Lust, Niemandes Schlaf zu sein unter soviel Lidern» (*«Троянда, о чиста суперечність, хоч і має безліч повік, сном бути не бажає ні для кого»*)...

Як поставали «Сонети до Орфея»? Взимку 1921-го поет максимально зосереджується на роботі: за короткий час дописує «Дуїнянські елегії», а в лютому 1922-го за три тижні пише цикл віршів, зазначаючи, що «Сонети до Орфея» — це «пам'ятник на могилі Вери Окама Кноп». Вера була танцівницею, донькою знайомої Рільке і померла від лейкемії, не доживши до свого дев'ятнадцятиліття. З Орфеєм її образ у циклі Рільке пов'язаний двома способами: по-перше, Орфей — покровитель її мистецтва, а по-друге, дівчина в сонетах втілює образ Еврідіки, за якою Орфей спускається в царство мертвих, щоб визволити її. Безпосередньо образ Вери з'являється у кількох сонетах (вірші 2-й і 25-й ч. I циклу).

Міт про Орфея став архетипом трагічної любови й надихнув сотні європейських митців: за його мотивами написано чимало музичних і літературних творів, створено безліч картин. Однак поетичний цикл «Сонети до Орфея» Райнера Марії Рільке залишається літературною вершиною мистецьких інтерпретацій міту.

Божественний співець Орфей — син річкового бога і музи — був одружений з прекрасною німфою Еврідікою. Якось його кохану дружину вжалила змія і вона померла. Орфей не міг зарадити своєму горю й вирішив спуститися у царство мертвих, щоб визволити Еврідіку. Своїм неземним співом божественний співець зачарував володарів царства тіней, і вони дозволили йому забрати дружину.

Але з однією умовою: не оглядатися, виходячи з похму-рого царства. Орфей забрав кохану, та, ведучи її з потойбіччя, не витримав і оглянувся. Тоді Еврідіку знову забрали темні сили, тепер уже назавжди. Орфей невимовно страждав, виливаючи своє горе у прекрасному співі, який слухали не лише люди й мітологічні істоти, але й дерева, квіти, скелі Родопських гір.

Спів, поезія, танець у площині сонетів Рільке постають найвищим виявом земного буття. Недосяжною вершиною цього буття є спів Орфея. Його образ — наскрізний для сонетів, безпосередньо про покровителя митців ідеться у віршах 5-му, 7-му і 19-му першої частини. Орфей Рільке об'єднує в собі обидва світи — земний і потойбічний, своїм мистецтвом він долає небуття. Бо основне покликання мітичного співця в інтерпретації Рільке — славити життя, незважаючи на втрати, біль і смерть. Так Рільке розуміє завдання поета і митця взагалі. Скаржитися, нарікати можна лише славлячи: *«Nur im Raum der Rühmung darf die Klage geben»* («Тон ламенто лиш у храмі слави можливий») — цей мотив з'являється у циклі багато разів. Своїм мистецтвом Орфей впорядковує світ довкола себе. І хоча він помирає (згідно з мітом його розтерзали менади), але *«слух нам дістався, й ми голосом стали землі»*. Цими словами закінчується перша частина циклу.

Відповідно в сонетах присутні й інші істоти, що населяють грецьку мітологію: німфи (сонет 8-й ч. I), менади,

а також різні реалії античного світу: римські фонтани й саркофаги, ліра як символ мистецтва тощо. У четвертому сонеті другої частини з'являється єдиноріг — «звір, якого в дійсності нема» («*O dieses ist das Tier, das es nicht gibt*»). У цьому творі Рільке постає модерним мислителем, за чийм переконанням ідеальне (уява) здатне творити матеріальне (єдиноріг). Адже спочатку єдиноріг постав в уяві людей і почав існувати насправді, живлений їхньою любов'ю.

Окрім того, в сонетах Рільке багато квітів — зокрема це улюблена поетова троянда, якій присвячено 5-й сонет другої частини. Чимало у віршах і дерев, плодів, тварин. Це відкриває несподівану перспективу й надає творам надзвичайної свіжості, конкретності й непроминальності. В сонеті 14-му (I ч.) звучить запитання: можливо, це рослини і тварини, а не ми, люди, головні у світі? Можливо, світ створено для них, а ми лише користуємося благами, якими вони милосердно з нами діляться?

У кінці зверненого до собаки сонета 16-го з першої частини поет заявляє, що собака — Ісав. Це пряме відсилання до старозавітної історії Якова, котрий згодом став Ізраїлем, і його брата Ісава, що народився першим і мав успадкувати благословення свого батька Ісаака на заснування обраного Богом народу. Але хитрий Яків відкупив у легковажного старшого брата первородство за миску супу з сочевиці. Тому саме Яків став родоначальником народу Ізраїля, а Ісав залишився в затінку.

В «Сонетах до Орфея» Рільке не раз виходить за межі космології мітів, у віршах часто звучать інші мотиви, запозичені з сучасного поетові повсякдення, подекуди дещо несподівані. Наприклад, сонет про зневаженого жебрака, який попри жалюгідний стан залишається людиною, котрій належить визнання несправедливого світу. Темою сонетів стають і позачасові таємниці життя: магія дзеркал, дихотомія типів й галасу, наближення весни. А в одинадцятому сонеті другої частини Рільке описує спосіб полювання на диких голубів у карстових печерах. У синтезі вірша звучить висновок:

*Вбивство — то смутку фігура; всюди з нами мандрує...
Чисте у душі все,
що й з нами буде колись.*

Ще один важливий мотив сонетів: модерний дух часу, в якому живе Рільке. Поет чутливо реагує на віяння нової доби й намагається їх осмислити. Наприклад, у сонеті 12-му ч. I вчувається відгомін модерних наукових відкриттів і дискусій:

*Свого місця не пізнавши в світі,
діємо з реальних ми спонук.
Лиш антен тривкі надійні сіті,
далечінь — порожній звук.*

Нині, коли набувають сили візії трансгуманізму й світ немислимий без новітніх технологій, рядки Рільке звучать

дуже актуально. Поет відчуває й тематизує наближення невідомого, «грізного» світу машин, які поступово витісняють людей, забираючи в них і вплив, і силу, змушуючи служити собі. У такому розвитку поет вбачає небезпеку для людини. «*Nur noch in Dampfkesseln brennen // die einstigen Feuer und heben die Hämmer, die immer // grössern. Wir aber nehmen an Kraft ab, wie Schwimmer*» («В казанах парових зблиски вогню // підіймаються молоти грізні, мов брили // Їхня потуга крине. Нас покидають сили»).

Дуже виразно цей мотив присутній у десятому сонеті другої частини:

*Що ми створили — зруйнувати у змозі машина,
як знахабніє й схоче ствердити волю свою.
Справи людської руки їй — метушня мурашина:
легше розколе камінь й переможе в бою.*

Людина самотня перед цими викликами. Чи все ж ні? Бог, про якого поет найчастіше говорить у сонетах, до якого він не раз звертається, це, звісно, не християнський Бог, це Орфей, який для Рільке є божеством поезії. Природно, що «Сонети до Орфея» існують у космосі грецької мітології. І все ж є кілька сонетів, де образ бога явно неязичницький. Попри широту свого світогляду й захоплення античністю Рільке, який виховувався у католицькій традиції, християнства не відкидав: християнські мотиви займають надважливе місце не лише в ранніх поезіях

автора. Примітний біографічний штрих до теми Рільке і християнство: за рік до смерті поет власним коштом реставрує невеличку закинуту церквіццю, що стоїть поруч з вежею Мюзю. Отож не дивно, що християнський мотив виразно з'являється, наприклад, у сонеті IX другої частини циклу:

*У чисте, високе, відкрите
серце хай вступить пан справжніх чеснот,
справжнього миру. Хай він постане, величний,
свійво його хай затьмить, що було.
Нам він потрібний, як вітер човнам історичним.
Більше потрібен, ніж благословення і любе
схвалення, що торкнуло чоло...
Ніби син він для нас із безконечного шлюбу.*

Українською мовою цикл «Сонети до Орфея» існує в інтерпретаціях кількох видатних перекладачів: Богдана Кравцева, Миколи Бажана, Василя Стуса і Мойсея Фішбейна. Однак кожна доба пропонує нову перспективу для прочитання великого поета. Крім того, 2022 року виповнюється сто років від написання знаменитого циклу. Ці дві обставини стали головними спонуками для ще однієї перекладацької інтерпретації. А ще: українські «Сонети до Орфея» уперше промовлено жіночим голосом.

ERSTER THEIL
ЧАСТИНА ПЕРША

I

Da stieg ein Baum. O reine Übersteigung!
O Orpheus singt! O hoher Baum im Ohr!
Und alles schwieg. Doch selbst in der Verschweigung
ging neuer Anfang, Wink und Wandlung vor.

Tiere aus Stille drangen aus dem klaren
gelösten Wald von Lager und Genist;
und da ergab sich, daß sie nicht aus List
und nicht aus Angst in sich so leise waren,

sondern aus Hören. Brüllen, Schrei, Geröhr
schien klein in ihren Herzen. Und wo eben
kaum eine Hütte war, dies zu empfangen,

ein Unterschlupf aus dunkelstem Verlangen
mit einem Zugang, dessen Pfosten beben, —
da schufst du ihnen Tempel im Gehör.

I

Устало древо. Велич недосяжна!
Орфей співає! Спів німий дібров
звучить в мені. Безмовність та звигяжна:
в ній знак, початок, зміна віх, основ.

І звірі з тиші звільненого лісу,
із лігв виходять, гнізд своїх і нір;
не хитрість, страх, не гра наперекір
сховали їх за спокою завісу.

Вслухались звірі. Рик, скавчання, гам:
за гідний звірі гамір не вважали.
Де жодних хат, ані людської мови,

де важить відрух, в мороці діброви,
там, де непевних володінь портали, —
для їхніх вух там утворив ти храм.

II

Und fast ein Mädchen wars und ging hervor
aus diesem einigen Glück von Sang und Leier
und glänzte klar durch ihre Frühlings Schleier
und machte sich ein Bett in meinem Ohr.

Und schlief in mir. Und alles war ihr Schlaf.
Die Bäume, die ich je bewundert, diese
fühlbare Ferne, die gefühlte Wiese
und jedes Staunen, das mich selbst betraf.

Sie schlief die Welt. Singender Gott, wie hast
du sie vollendet, daß sie nicht begehrte,
erst wach zu sein? Sieh, sie erstand und schlief.

Wo ist ihr Tod? O, wirst du dies Motiv
erfinden noch, eh sich dein Lied verzehrte? —
Wo sinkt sie hin aus mir?.. Ein Mädchen fast...

II

Була дівчатком майже ще, зросла
з щасливого союзу співу й ліри.
Крізь весняні одежі — сяйво шкіри...
Торкнулась мого вуха і чола.

В мені заснула. Стали сном її
усі дерева, до яких приходив,
і луки, й далі, і безмовний подив
таємний мій, і марева мої.

Світ сном творила. Боже, як зумів
її підняти, ту, що не бажала
прокинутися? Виникла і спить.

Де смерть її? Чи створиш, боже, вмить
мотив цей, поки пісня досконала?
Дівча... куди летиш з моїх світів?

III

Ein Gott vermags. Wie aber, sag mir, soll
Mann ihm folgen durch die schmale Leier?
Sein Sinn ist Zwiespalts. An der Kreuzung zweier
Herzwege steht kein Tempel für Apoll.

Gesang, wie du ihn lehrst, ist nicht Begehrt,
nicht Werbung um ein endlich noch Erreichtes;
Gesang ist Dasein. Für den Gott ein Leichtes.
Wann aber *sind* wir? Und wann wendet er

an unser Sein die Erde und die Sterne?
Dies ist nicht, Jüngling, daß du liebst, wenn auch
die Stimme dann den Mund dir aufstößt, — lerne

vergessen, daß du aufsangst. Das verrinnt.
In Wahrheit singen, ist ein anderer Hauch.
Ein Hauch um nichts. Ein Wehn im Gott. Ein Wind.

III

Вдалося богу. Та скажи, як нам,
як людям оминути ґрати терцій?
В чуттях розлом. А на розпугті серця
не зводиться для Аполлона храм.

Навчасш співу, що не знає примх,
твій спів — не флірт із тим, що має впасти.
Буттям є спів. І він легкий почасти
для бога. Але ми — коли? Яким

із рухів *нам* повернуть всі світила?
Не цього, хлопче, прагни, і хоча
уста тобі розірве голос — сила

в нетямі, що співав ти. Бо твій спів
мине. Бо справжній спів — це подиху свіча.
Це дмух в пустелі. Вітер. Дух богів.

IV

O ihr Zärtlichen, tretet zuweilen
in den Atem, der euch nicht meint,
laßt ihn an eueren Wangen sich teilen,
hinter euch zittert er, wieder vereint.

O ihr Seligen, o ihr Heilen,
die ihr der Anfang der Herzen scheint
Bogen der Pfeile und Ziele von Pfeilen,
ewiger glänzt euer Lächeln verweint.

Fürchtet euch nicht zu leiden, die Schwere,
gebt sie zurück an der Erde Gewicht;
schwer sind die Berge, schwer sind die Meere.

Selbst die als Kinder ihr pflanztet, die Bäume,
wurden zu schwer längst; ihr trüget sie nicht.
Aber die Lüfte... aber die Räume...

IV

О ви, ніжні, вступаєте в брами
вдиху, що судився не вам.
Подих розділиться й поза вами
єдність відновить, тремтячий, сам.

О непорочні, о ви, безгрішні,
ви є початком усіх сердець.
Лук для стріли і мішені преніжні,
усміх ваш — над сльозами вінець.

Страху не майте, ношу страждання
візьме земля, звикла до ваготи.
Гір і морів тяжкість прадавня.

Навіть дерева, що ніби учора
ми їх садили, — їх не звести.
Інше — етери... Інше — простори...

V

Errichtet keinen Denkstein. Laßt die Rose
nur jedes Jahr zu seinen Gunsten blühen.
Denn Orpheus ist. Seine Metamorphose
in dem und dem. Wir sollen uns nicht mühen

um andre Namen. Ein für alle Male
ist Orpheus, wenn es singt. Er kommt und geht.
Ist nicht schon viel, wem, er die Rosenschale
um ein paar Tage manchmal übersteht?

O wie er schwinden muß, daß ihrs begriff!
Und wenn ihm selbst auch bangte, daß er schwände.
Indem sein Wort das Hiersein übertrifft,

ist er schon dort, wohin ihrs nicht begleitet.
Der Leier Gitter zwingt ihm nicht die Hände.
Und er gehorcht, indem er überschreitet.

V

Надгробок не потрібний. Тільки рожа
щороку біля нього хай цвіте.
Орфей він. І утілитися може
у будь-що. Це ім'я його святе

не слід міняти. Він на бога схожий,
Орфей, бо він співає. Йде і знов
приходить. Мало, що троянду гожу
Співак перетривас в дні онов?

О як зникати мусить, аби ви
збагнули! Смерти дух йому мов тяжа.
Та спів його лишається живим,

співець летить у потайні простори.
Окови ліри рук йому не в'яжуть.
Межу долає з виразом покори.

VI

Ist er ein Hiesiger? Nein, aus beiden
Reichen erwuchs seine weite Natur.
Kundiger böge die Zweige der Weiden,
wer die Wurzeln der Weiden erfuhr.

Geht ihr zu Bette, so laßt auf dem Tische
Brot nicht und Milch nicht; die Toten ziehts —.
Aber er, der Beschwörende, mische
unter der Milde des Augenlids

ihre Erscheinung in alles Geschaute;
und der Zauber von Erdrauch und Raute
sei ihm so wahr wie der klarste Bezug.

Nichts kann das göltige Bild ihm verschlimmern;
sei es aus Gräbern, sei es aus Zimmern,
rühme er Fingerring, Spange und Krug.

VI

З нашого світу він? Ні, не тільки.
Дух проростає у різних світах.
Той лиш порадить із опором гілки,
знається хто на корінні й листках.

Спати йдете, не потрібно лишати
хліб на столі. Це покійним, а він
свій між живими, лари й пенати —
всі його знають. Життя і тлін

він у довколишнім виразно бачить;
рути, прянощів чари гарячі —
захист йому від усіх небезпек.

Серед живих й серед мертвих у змозі
рухатись він, бути тут й на порозі,
славлячи перстень, каменю чи глек.